

G. István László

„Vagy ha így nem, a vakságnak kiürítem poharát”

ARANY ŐSZIKÉK-BALLADÁIRÓL¹

Az itt következő gondolatokat tekintse az olvasó szubjektív vallomásnak. Nem vagyok Arany-kutató, filológiai tájékozottságom sem teszi lehetővé, hogy új szempontokat vessek fel Arany János *Őszikék*-balladáinak értelmezésében. Csak arra vállalkozhatom, hogy a versírói gyakorlatom vezércsillagaként elől álló és meghatározó Arany-örökség természetét és problematikáját megosszam, hogy valljak arról, amit valami belső felkérésnek eleget téve fontosnak érzek.

A számvetés bipoláris drámájáról kell beszélnem. Hogy számot végső soron csak az Isten vet, s ha ember veti, eredményét le nem arathatja – s utána is csak a jóisten kötheti kérébe, s vethet más gabonát cserébe helyette. A számvetésről, mely jó esetben viadal, héroszi tett, öreg Toldi utolsó tusája, rossz esetben gorgó-fő-idézés, „humor nélküli pusztá nyomorúság iszonyat”. S ha a jó eset a rossz eset? Akkor leborulunk a Háromkirály előtt, mint a sztarc Dimitrij Karamazov előtt, pedig – törvény szerint – a Háromkirálynak kellene leborulnia, no nem előttünk, hanem a megigéző, embert Isten és Istent ember elé idéző epifánia előtt – mert számot csak az Isten vethet, magával, értünk.

S a viadal kimenetele szükségszerűen lesz „pusztá nyomorúság” „en philosophe” vagy másképp, mert a célratartott számvetés emberpróbáló hőstette az isteni epifánia kifordított blaszém dramaturgiája erőterében kontúrozódik: jelenetről jelenetre, balladáról balladára keríti el a lényeglátás drámai terét. Az emberi gesztusok sorról sorra, versről versre mégis gorgófőt idéznek meg az epifánia teste helyén, a balladák sorsról sorsra az elkárhozás, a nyomnéküliség, az eltűnés szellemtereit ragyogtatják fel objektivizált ikonként a számvetés személyes hagyatékszálainak szöttesében. Az *Őszikék*ben nyolc ikon ragyog. A *Tengeri-hántás*, *Az ünneprontók*, az *Éjféli párbaj*, a *Híd-avatás*, a *Népdal*, a *Vörös Rébék*, a *Tetemre hívás* és *A képmutogató* 1877 júniusától novemberig tartó, négy hónapnyi alkotóidő olyan darabjai, melyekben feloldódik a reflexió, mely az öreg Arany Toldi-viadalmenetéhez, az önirónia, a szarkazmus, a derű, az alkalmiság patosztalan számvetéssorozatához olyannyira hozzátartozik, hogy az epikussá és drámaivá sűrűsödő balladák engedik csak a személyesség fogságából kiszakadni, hiszen még a szatirikus-önironikus egyes szám harmadik személyű portrék – pl. a *Tamburás öregúr* vagy a *Hírlapárus* – is önreflexiót erősítő személytelen rajzok, s ezért sem tekinthetők balladáknak.

¹ Az *Arany János változó időkben* című konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata, Budapest, KRE, 2017. április 8.

Marno János a *Literán* közölt interjújában beszél fontos, Gesztenyéskerthez kötődő sétáiról, melyek során megtisztul az én akaratlagos hordalékaitól, és a szándéktalanság, az intencionélküliség automatizmusában válik a nyelv önműködő megtestesülésének médiumává – a görög peripatetikuskhoz hasonlóan megtisztítja agyát-lelkét az individuuum hordalékaitól. Aranynál a reflexió jelenléte sem zárja ki a szándékolatlanságot, hiszen minden nyelvi telitalálat voltaképp a szándéktalanság teljesítménye – a költői nagyotmondást a nagy költői mondástól épp ez különbözteti meg. Ami akarva van, az csak nagyot mond. A nagy költői mondás nem akar semmit, azért adatik meg neki, hogy nagy legyen. A balladák mégis a reflexió hiánya miatt átminősítik a számvetés terét, a számvetés felfüggesztésének átmeneti idejében [hiszen az *Őszikék* sorsszembebesítő lírai menetében a nyolc vers mindenképp átmenet] kollektív tudati vagy tudatalatti szintre emelik a szembenézés drámáját. Emiatt lesz tán még erősebb a *Tengeri-hántás*, a *Hid-avatás* és a *Vörös Rébék* a többinél, mert ezek nem csak egyéni sorsokon keresztül dramatizálják a látomást, hanem a kollektivitás sugallataiban fejtik ki hatásukat. Az *Ünneprontók* is ide kíváncskozna, de kicsit díszletesebb a szcenikája, a maradék négy vers pedig a bűn, büntetés és bűnhődés nagykorósi balladasémáját teszi impresszionisztikusabbá és szórtabbá. Mind a nyolc szöveg azonban inkarnációs pontja a számvetésnek, ahol a király térdel, és nem a király térdeltet, ahol a reflexió eltűnése igazi inkarnációs lehetőség. Hiszen amiről Marno beszél, az rokon a Pilinszky-vers apokrif inkarnációjával. Pilinszky-nél a kimondás voltaképp profán eucharisztia, ahol a nyelv épp attól válik kvázi-szakraállássá, hogy az individuális versbeszélő átengedi helyét az eucharisztia nyelvi megvalósulásának. Az *Őszikék*-balladák tehát az én olvasatomban Arany viadalmenetének eucharisztikus pontjai, ahol azonban az inkarnációt démonikus kárhozatdrámák töltik ki, s nem véletlen, hogy mindegyikben a megváltatlanság és a kegyelem visszája ölt nyelvi testet.

No de miért használok katolikus metaforát a kálvinista Arany kései költészetének sorsösszegző balladáiról beszélve? Százszorosan megérdemelném a „gondolta a fene” megsemmisítő ítéletét, hiszen Arannyal kapcsolatban katolikus szimbólumot középpontba helyezni nem stílusos. „Az enyém, ha töröm, ha nem – ez az ünnep; / Enyém, ha szidom ez az Isten” – az eucharisztika katolikus képéhez épp azért folyamodom, amiért az ünneprontónak a pünkösdi ünnep kifordításához szüksége van a dudára. A kálvinista értékrendet és számvetéstudatot felforgató jótékony fekete mágiához épp a katolikus inkarnáció inverz jelenlétére van szükség. A kárhozatdrámák, a megváltatlanság sorsváltozatai a számvetés ördögűző ceremóniájához elkerített balladás terek – mind sötét, reflexió nélküli gorgófók az *Őszikék* önelemző, a lírai szerepkört körüljáró, ironikusan önlefokozó, költői sorsot tetemre hívó közegében.

Milbacher Róbert vetette fel nemrégén, Arany 200. évfordulója alkalmából készült írásában, hogy a Greguss Ágost óta bűn és bűnhődés viszonylatában olvasott balladaértelmezés nem járható út – sokkal inkább, írja Milbacher, a görög tragédiák sorsűkrében kellene ezeket a szövegeket vizsgálni, és kilépni a zsidó-keresztény kultúrkör bűn-bűnhődés kettős fogalomrendszeréből. Igen és nem. Igen – amennyiben bárki a kiengesztelődés felé vezető út stációinak látná a bűn és bűnhődés kollektív sorsdrámáit felvonultató szövegeket. Nem – amennyiben Arany sem lép ki az *Ünneprontók* kárhozatmegidéző balladájában a pünkösdi színhely ellenpontozó keretéből. A démonikus kárhozatballadákra úgy tekintek, mint blaszfém eucharisztiaiák

képeire – a rontás és a megrontottság sorsdrámáira, melyek, mint a számvetésfolyamat kontúrteremtő helyei, kölcsönös értelmezési keretet kínálnak a számvetésnek. A rontás balladái miatt látszik a számvetés elevennek, és a számvetés miatt érzékelhető a rontás. A balladák funkciója az ördögűzés locusait megteremteni, de szándéktalanul és nem célratartva; a számvetések verseiben pedig a célratartott önironikus szándéktalanság paradox költői helyét lehet létrehozni. A balladák kontúrjaival szemben válik ugyanis a számvetés termékenyen intencionélkülivé és szándéktalanává.

Ilyen előfeltevésekkel újraolvasva az *Őszikék* ciklusát, a *Tengeri hántás* és az *Ünneprontók* intenció nélküli végzetballadái a *Tamburás öregúr* és a *Mindvégig* rezignált számvetései közé íródnak – a *Mindvégig* a *Tengeri hántás* zárlatának ódai emelkedettségét, az *Ünneprontók* pedig a *Tamburás öregúr* szubverzív tónusait visszhangozza. Ugyanígy a *Régi panasz* és *Az öreg pincér* számvetései fogják össze az *Éjféli párbaj* kárhozatfutamait, a *Meddő órán* elégikus önreflexív dala és a *Kortársam R. A. halálára* alkalmi verse pedig a *Híd-avatást*. A *Népdal* játékosan vad bosszúdrámáját a *Hírlapáruló* ironikus portréja és a *Végpont, Még egy* elégico-önironikus epigrammái keretezik, a *Vörös Rébék* ördögűző rontásballadáját az *Ex tenebris* alternatívákat felvonultató önsors-számvető epigrammája és az *Intés ars poetikus* parainesise fogja közre, az *Intés* és a *Dal fogytán* keserű önironikus és elégikus önreflexiója keríti el a teret a *Tetemre hívás* melodramatikus bűnhődés-balladájának, hogy végül a *Képmutogató*, a kárhozat stációit Biblia pauperumként bemutató végzetballadáját a *Formai nyűg ars poetica*-szerű önreflexív epigrammája fogja a *Dal fogytán*nal együtt a számvetés satujába.

„Vagy ha nem, a vakságnak / Kiürítem poharát” – az *Ex tenebris* *Vörös Rébék*et felvezető sorai az *Őszikék*-balladák lényegi rítusait járják körül: az ördögűzéseknek eucharisztikus funkciója van, a balladák mint szakrális tettek, performanszok a „vakság poharát ürítik fenéig”. „De szemét ne bántsa senki: / Azzal elbánok magam” – a rontás szellemét és alakváltozatait így lehet módszeresen, de szándéktalanul, balladáról balladára megidézni, és ezzel nem legyőzni, de az elhatárolással berendezni, az eucharisztia értelmében inkarnálni a számvetés hitelességének érdekében.

